

Куценко Віра Іванівна
д.е.н., проф., зав. відділом проблем розвитку соціальної сфери
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДКРИТОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

*"В житті немає іншої цілі,
окрім навчання"*

Я. А. Каменський

В роботі розкривається роль освіти у формуванні кадрового потенціалу як основи розвитку економіки. На основі аналізу сучасного стану післядипломної освіти, виявлення основних недоліків, притаманних їй, обґрунтовуються шляхи модернізації цієї ланки неперервної освіти за рахунок поліпшення її ресурсного забезпечення та оптимального розміщення освітніх об'єктів у контексті європейського інтелектуального простору.

Ключові слова: кадровий потенціал, інтернаціоналізація, диверсифікація вищої освіти, економіка знань, інтелектуальний простір.

Постановка проблеми. Для посилення міжнародної конкурентоспроможності освіти, розширення можливостей працевлаштування випускників навчальних закладів і мобільностей наших громадян необхідно всю освіту, в тому числі післядипломну, привести до єдиного європейського стандарту. Адже розвиток суспільства залежить від "виробництва" знань, передачі їх шляхом освіти та поширення з допомогою комунікаційних й інформаційних технологій і застосування в нових виробничих процесах. У 2007 році Україна, за даними Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), в освітньому рейтингу зайняла, на жаль, 73 місце (показник по 200 країнах)*.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тож не дивно, що останнім часом дослідженню проблем ролі освіти у формуванні знанневої економіки, у підвищенні інтелектуального потенціалу суспільства науковцями надається велика увага. Значний вклад у розв'язання цієї проблеми внесли В. Андрущенко, І. Волошин, Г. Дмитренко, М. Дробноход, Г. Дука, М. Євнух, В. Кремень, В. Луговий, В. Новіков, Я. Остафійчук, П. Саух, Л. Семів та ін., в роботах яких широко висвітлюються питання розвитку вищої освіти в контексті європейського освітнього простору, можливості і ризику, засади

* У тому числі за якістю початкової освіти вона перебуває на 49-й сходинці, доступністю до вищої освіти – на 17-й, рівнем математичної і природничонаукової підготовки – на 44-й.

управління в сучасних умовах. У жовтні 2007 року у м. Києві відбувся міжнародний симпозіум «Інтеграція науки і освіти – ключовий фактор побудови знанневого суспільства». Однак ще недостатня увага науковцями приділена проблемам післядипломної освіти, її модернізації в сучасних умовах.

Метою статті є обґрунтування шляхів подальшого вдосконалення як післявузівської освіти в цілому, так і кожної її складової, зокрема в умовах входження України в єдиний європейський освітній простір та побудови в нашій державі інноваційної моделі розвитку.

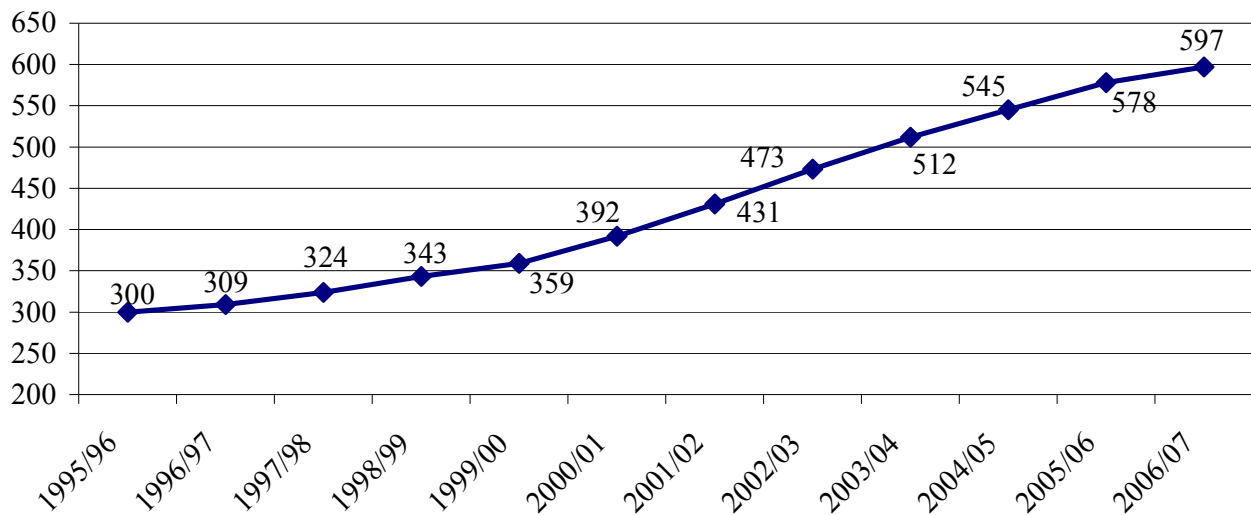
Система освіти, зокрема її ланка – підготовка кадрів, має додипломний та післядипломний етапи. Додипломна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах (ВНЗ) здійснюється впродовж 5-6 років за навчальними планами з певною кількістю навчальних годин за фахом. Скажімо, у медичних ВНЗ ця кількість складає 5500 навчальних годин. Другий етап – післядипломний – здійснюється перш за все в аспірантурі і докторантурі, а також у закладах післядипломної освіти і закінчується отриманням наукового ступеня чи відповідного сертифіката. Проте не слід забувати, що для того, щоб стати хорошим фахівцем необхідно постійно працювати над поглибленням та оновленням перш за все професійних знань, над підвищенням рівня професійної компетенції. Тобто неперервна освіта має стати щоденною потребою кожного фахівця.

Враховуючи, що Україна нині перебуває на етапі входження в єдиний освітній європейський простір необхідними є суттєві зміни в усіх ланках освіти. Скажімо, останнім часом, вища освіта в усьому світі переживає фундаментальні зміни, зумовлені цілою низкою причин: зростанням попиту на вищу освіту, посиленням інтернаціоналізації у сфері вищої освіти і наукових досліджень, активним використанням наукових знань у виробничій діяльності, що сприяє співробітництву ВНЗ з усіма ланками економіки.

Система вищої освіти своєю кінцевою метою має забезпечити високі темпи економічного зростання, підвищити конкурентноздатність як вітчизняної освіти, так і її випускників на європейському та світовому ринках праці.

За останні 17 років вища освіта в Україні стала більш доступною. Це підтверджують і темпи зростання чисельності студентів ВНЗ. Лише за 1995/96-2006/07 навчальні роки кількість останніх зросла майже на 87 %. Майже подвоїлась за цей час чисельність студентів у розрахунку на 10 тис. населення (рис. 1).

Проте продовжує залишатись гострою проблема диверсифікації вищої освіти, її доступність для широких верств населення. Адже, на сьогодні ВНЗ в Україні розміщені дуже нерівномірно (рис. 2). Скажімо, близько 20 % університетів розміщено в столиці України, а на 5 регіонів (Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська області і місто Київ) припадає більше 48 % цих навчальних закладів.

н.р.

Рис. 1. Динаміка чисельності студентів, чол. на 10 тис. населення

До речі, населення цих регіонів складає менше 30 % загальної чисельної. Дуже низькою доступністю ВНЗ характеризуються Кіровоградська, Волинська, Миколаївська області. Слід мати на увазі, що ВНЗ – це важливий елемент суспільства, складова частина економіки знань.

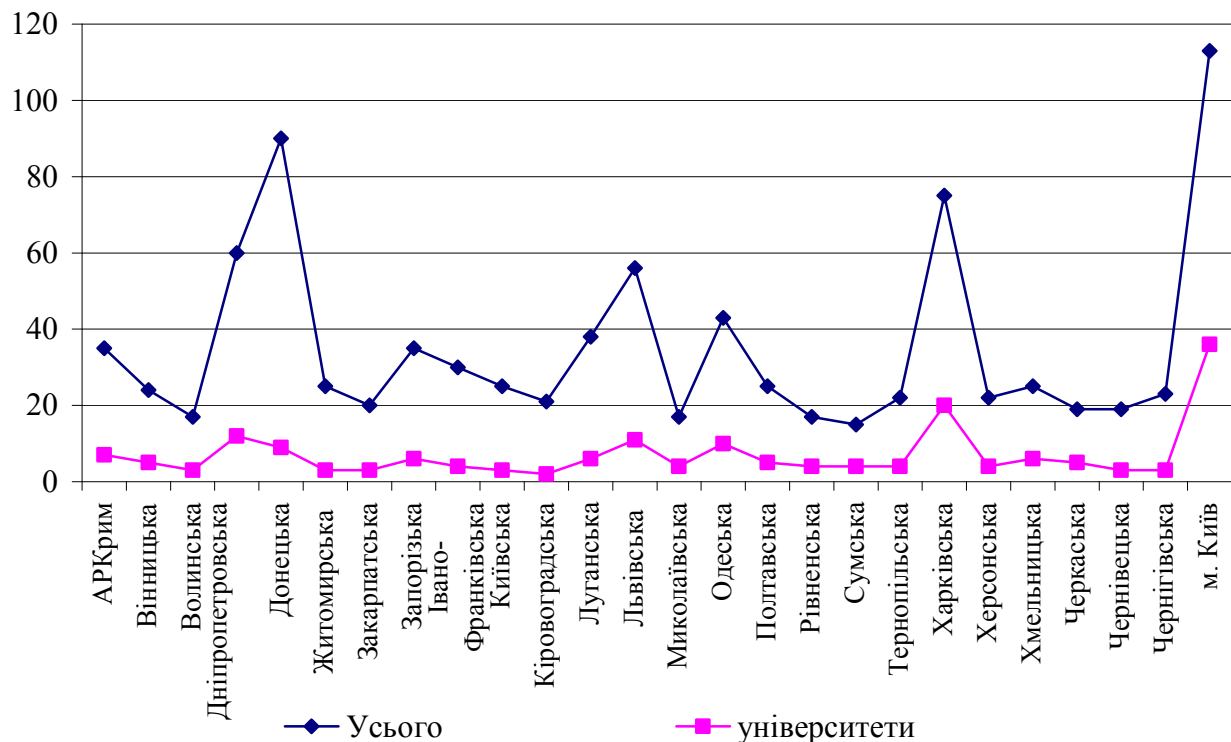

Рис. 2. Розподіл ВНЗ по регіонах України, од., 2007 р.

У цих умовах вищі навчальні заклади мають бути націлені на довгострокові результати, все активніше впроваджуючи в освіту, в навчальний процес сучасні технології – інформаційні та комунікаційні. У першу чергу це відноситься до університетів, які

знаходяться на стиці досліджень, освіти та інновацій, що робить їх ключовим елементом розвитку наукоємної економіки. Знання й інновації нині взаємно збагачують.

Тому ВНЗ мають шукати інноваційні й творчі шляхи взаємодії та співробітництва, орієнтуючись на потреби суспільства та економіки знань. Серед найголовніших завдань у цьому контексті є забезпечення високої якості підготовки кадрів і для економіки, і для післядипломної освіти, зокрема аспірантури. Тобто вища освіта має знайти своє місце у суспільстві, в наукоємній економіці, де особливо важливим є створення і придбання знань.

Останнім часом в Україні опрацьовується Державна цільова програма інтеграції науки та освіти України. МОН України розробило проект програми "Наука в університеті", який, до речі, підтримали й інші міністерства, які у своєму підпорядкуванні мають вищі навчальні заклади. Серед одних із перших було Міністерство охорони здоров'я України. Головне завдання цієї програми – принципово змінити нинішню законодавчу базу України у сфері науки і вищої освіти, оскільки протягом останніх років вона не лише не стимулює, а, навпаки, гальмує розвиток науки у ВНЗ. Сьогодні є вкрай необхідним повернути науку у вищі навчальні заклади та налагодити ефективну взаємодію у системі "наука-освіта", яка нині, як свідчать результати наших досліджень, є недостатньою.

Одним із показників наукової діяльності вищих навчальних закладів є наявність у них аспірантури та докторантури. Саме тут здійснюється підготовка наукових кадрів, у тому числі для ВНЗ. Аспірантура і докторантура – це основа відтворення і нарощування інтелектуального потенціалу країни, її наукової еліти, це складова післядипломної освіти. До речі, проблема підготовки кадрів є однією з найгостріших. Скажімо, лише у медичних вищих навчальних закладах серед викладачів 26 % не мають наукового ступеня. В Україну дуже повільно ідуть іноземні інвестиції. Однією з причин цього є низька якість робочої сили. Саме здатність до оволодіння новими знаннями, висока кваліфікація, ініціативність, творче мислення виступають основною конкурентною перевагою фахівців у сучасних умовах. А формування таких якостей у значній мірі залежить від якісного складу викладачів, підготовлених на етапі післядипломної освіти. У 2007 році в Україні функціонувало 502 аспірантури і 241 докторантура. За роки незалежності відповідно у 2,4 і 2,8 рази зросла кількість бажаючих отримати науковий ступінь кандидата і доктора наук.

Структурно за відомчою ознакою аспірантури та докторантури представлені наступним чином (рис. 3).

При ВНЗ працює майже дві третини докторантур (64 %), тоді як аспірантур більше функціонує при науково-дослідних інститутах – понад 52 % від загальної кількості.

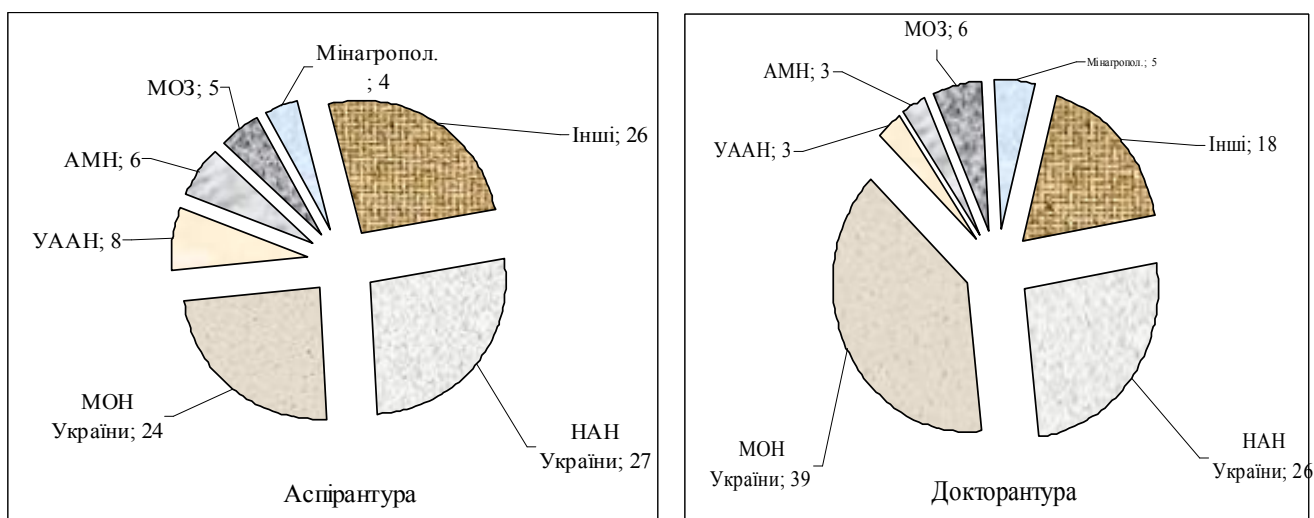

Рис. 3. Структура аспірантури і докторантури за відомчою ознакою, %, 2007 р.

Темпи набору і випуску аспірантів значно перевищують темпи зростання мережі закладів, які мають аспірантуру (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності аспірантури

Показник	1990	2000	2004	2005	2006	2006 до 1990, рази
Кількість закладів, що мають аспірантуру на кінець року, од.	291	418	490	496	502	1,7
Кількість аспірантів на кінець року, чол.	13374	23295	28412	29866	31293	2,3
Прийом до аспірантури за рік, чол.	4162	7744	9225	9711	10201	2,5
Випуск з аспірантури за рік, чол.	3377	5132	6100	6417	6840	2,0
у т. ч. з захистом дисертацій	584	842	1102	1171	1438	2,5

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник, 2007, С.17.

Показники, представлені у табл. 1, дають підставу стверджувати, що в Україні відбувається концентрація аспірантів у великих навчально-наукових центрах. А це, на наш погляд, позитивно позначається на якості підготовки фахівців. Підтвердженням цього є тенденція зростання частки тих аспірантів, які закінчують аспірантуру з захистом дисертації (рис. 4).

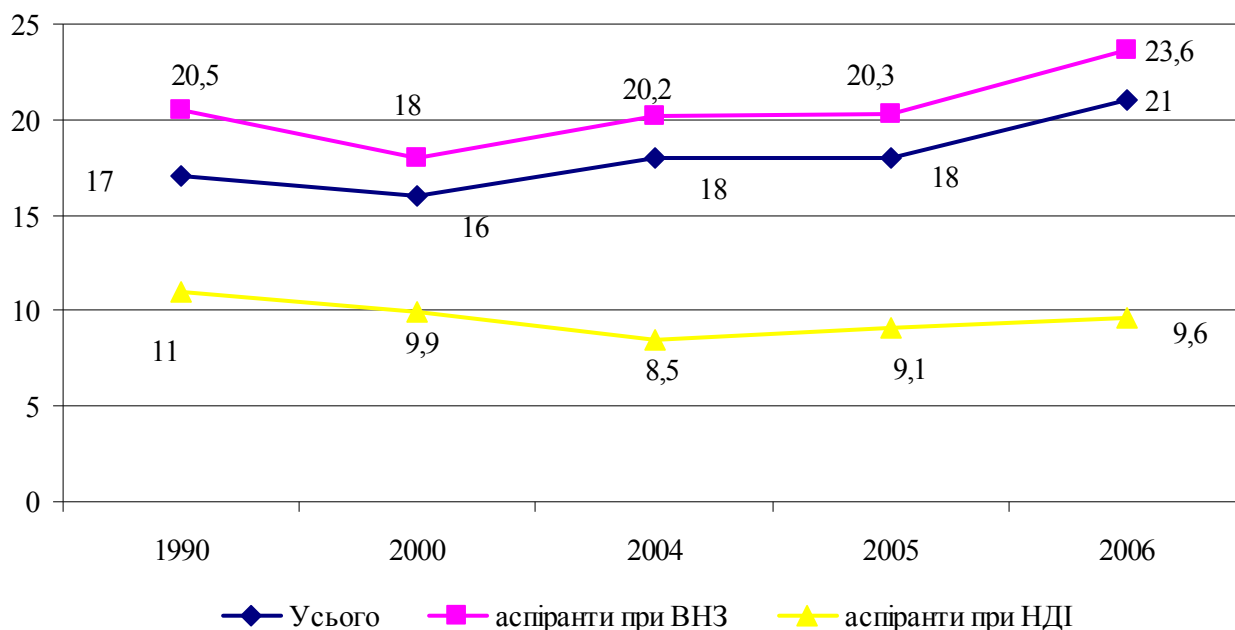

Рис. 4. Динаміка питомої ваги аспірантів, які закінчують аспірантуру з захистом дисертації, %

Однак, варто зазначити, що як загальний показник своєчасного захисту дисертації, так і окремо по наукових чи навчальних закладах, у підпорядкованості яких знаходились аспірантури, є низьким. Це говорить про існуючі проблеми, у тому числі й часові, що не дозволяють аспірантам своєчасно підготувати та захистити дисертацію. Як відомо, аспіранти готували і здавали кандидатський екзамен по інформатиці. І хоча останнім часом цей предмет об'єднали з екзаменом зі спеціальності, однак на його підготовку аспірант витрачає багато часу. Адже значна частина з них цей предмет у ВНЗ не вивчала.

Не менш важливим чинником несвоєчасної підготовки та захисту дисертацій є і той, що абсолютна більшість аспірантів, навіть тих, що навчаються з відривом від виробництва, поєднують навчання з роботою. Змушує їх це робити низький рівень стипендії. Остання така, на яку аспірант прожити не зможе. Щоправда, у науково-дослідних інститутах стипендія аспіранта рівнозначна заробітній платі наукового співробітника. Проте питома вага тих, хто закінчує аспірантуру, яка функціонує в НДІ, із захистом дисертації, є значно нижчою, ніж, скажімо, у ВНЗ. Хоча, на наш погляд, умови для підготовки дисертації у НДІ є значно кращими, ніж у ВНЗ. До речі, і випуск із докторантури з захистом дисертації у науково-дослідних інститутах є також дещо нижчим, ніж у ВНЗ (рис. 5).

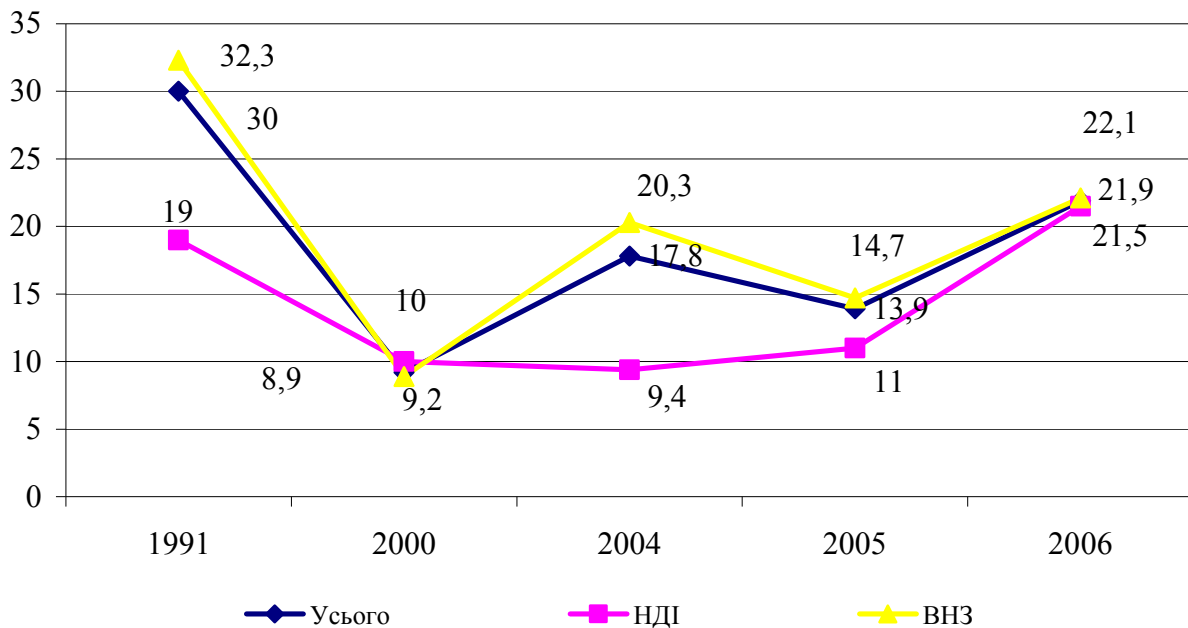

Рис. 5. Динаміка чисельності випускників докторантури із захистом дисертації, % до загальної кількості випускників за рік

Як і ВНЗ, так і аспірантура і докторантура розміщені дуже нерівномірно (щоправда, не існує жодного регіону, де б вони були відсутні). Основна частина з них (76% загальної кількості аспірантур) розміщена в Дніпропетровській, Донецькій, Львівській, Одеській, Харківській областях і м. Києві. У столиці нині знаходиться 41% аспірантур, 36% аспірантів; 39% докторантур і 46% докторантів. Такий розподіл підготовки наукових кадрів не міг не позначитись не тільки на забезпеченості ВНЗ кандидатами і докторами наук, а і на кількості фахівців, які мають науковий ступінь і виконують науково-технічні роботи. Так, у 2006 р. число докторів наук, які виконували ці роботи у Волинській і Рівненській областях було всього лише по 1 чол.; по 2 чол. – у Кіровоградській і Хмельницькій областях. Трохи більше було кандидатів наук, які виконували наукові та науково-технічні роботи. Однак і ці показники були дуже незначними. Скажімо, на Кіровоградщині їх було 13 осіб, стільки ж – на Хмельниччині. Серед фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, 50% складають фахівці у галузі технічних наук, не дивлячись на те, що їх чисельність має тенденцію до скорочення. Якщо у 1995 р. їх було понад 129 тис. осіб, то в 2006 р. – всього лише 50 тис. осіб.

Протилежна тенденція спостерігається у сфері гуманітарних та суспільних наук. За вищезазначений час чисельність перших тут зросла на 15%, других – на 21%. Водночас більш високими темпами в останніх галузях наук зростає й оновлення парку технічних засобів. Якщо протягом 1995-2006 рр. парк технічних засобів у технічних галузях зріс всього лише на 0,2 відсоткових пунктів, то у сфері суспільних наук – на 2,0 в.п., а в гуманітарних – на 2,6 в.п. Щоправда, загальний показник фондоозброєності працівників організацій у

розрахунку на одного працівника середньооблікової чисельності штатних працівників сьогодні є найбільшим у сфері технічних наук. У той же час, у гуманітарній сфері вартість основних засобів є найнижчою. Проте темпи зростання тут є одними з найвищих (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка основних засобів організацій, які займаються науково-технічною діяльністю, за галузями знань (млн. грн.)

Галузі науки	Середньорічна вартість основних засобів					у тому числі машин і устаткування				
	1995	2000	2005	2006	2006 до 1995, рази	1995	2000	2005	2006	2006 до 1995, рази
Усього	1898,0	7170,8	8738,8	9079,4	4,8	371,7	2028,3	2388,4	2545,7	6,8
у тому числі:										
технічні	964,2	4545,2	4191,8	4170,1	4,3	264,3	1244,3	1137,5	1141,6	4,3
гуманітарні	1,0	58,8	123,3	89,8	90	0,3	5,8	8,7	8,7	29
суспільні	8,3	223,9	162,7	188,3	23	3,5	56,2	32,5	41,4	11,8

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. К., 2007, С. 158.

Така динаміка забезпечила і високі темпи зростання в організаціях суспільних і гуманітарних наук найвищі темпи зростання фондоозброєності працівників і фондооснащеності. Якщо перший показник у цілому зріс за 1995-2006 рр. у 10,2 раза, другий – у 14,3, то у гуманітарній сфері – відповідно в 112,3 і в 44 рази, в суспільних науках – у 22 і 66 разів.

Однак ще до цього часу ресурсне забезпечення організацій, які займаються науковою та науково-технічною діяльністю не можуть забезпечити формування на території регіону інноваційної моделі економічного розвитку.

На подолання цієї проблеми має бути направлена діяльність аспірантури і докторантури, зокрема на підвищення рівня фундаментальних і прикладних досліджень, заохочень нововведень і технологічних інновацій, впровадження яких у практику дозволить підвищити ефективність наукових досліджень та якість підготовки наукових кадрів.

Нині вже на етапі навчання з різних причин відраховують аспірантів і докторантів. Приміром, у 2006 р. з аспірантури медичних вищих навчальних закладів було відраховано близько 2% загальної кількості аспірантів. Особливо багато осіб, що навчаються, залишає докторантуру. Головними причинами відсіву, на наш погляд, є:

- не подолане до цього часу падіння престижу професії науковця як і освітянина;

- низький рівень оплати праці науковця та викладача ВНЗ;
- обмежена можливість знайти роботу близьку до теми дисертаційного дослідження;
- бажання окремої частини аспірантів виграти час, звільнившись від служби у війську;
- значна частина випускників вищих навчальних закладів приходить в аспірантуру зі слабкою мотивацією до наукової праці тощо. А як результат цього – обсяг і структура значної частини дисертаційних досліджень не відповідають політиці країни в області науки, технології і техніки, потребам економіки та ринку праці.

Тому модернізацію післядипломної освіти слід здійснювати таким чином, щоб забезпечити оптимальну структуру набору в аспірантуру і докторантуру. Нині чомусь побутує думка серед різного роду чиновників і навіть науковців, що у структурі підготовки кандидатів і докторів наук пріоритет належить економіці. Однак, як свідчать результати наших досліджень, це не так. Нині найбільша кількість аспірантів і докторантів навчається у сфері технічних наук (відповідно 20 і 18% загальної кількості), тоді як економісти складають відповідно 19 і 17%. Звертає на себе увагу зростання підготовки наукових кадрів у галузі державного управління.

Очевидно, що структура набору в аспірантуру, з одного боку, має орієнтуватись на структуру ВНЗ, а, з іншого – на структурні зрушення в економіці. Останнім часом значно зросли вимоги до науки та науковців. Матеріали наших досліджень показують, що в багатьох ВНЗ, науково-дослідних установах відношення науковців до своєї роботи змінюється на краще. Однак відсутність необхідного фінансування ситуацію на краще змінює дуже повільно. Сьогодні в Україні на одного науковця витрачається щороку майже в 4 рази менше коштів, ніж у Росії, у 10 разів – ніж у Бразилії, у 13 разів – ніж у США. Звідси вкрай необхідним є збільшення обсягів фінансування на освіту і науку. І тут розраховувати лише на державу не можливо, необхідно активніше залучати й недержавні кошти. Проте у більшості країн, скажімо, у витратах на освіту основну частину складають державні кошти (табл. 3).

Таблиця 3

Витрати на освіту, % ВВП

Країна	Всі витрати	У тому числі:	
		державні	приватні
Австралія	5,97	4,53	1,44
Австрія	5,78	5,56	0,22
Бельгія	6,36	5,97	0,39
Великобританія	5,48	4,66	0,82
Канада	6,56	5,17	1,39

Німеччина	5,26	4,28	0,98
Норвегія	6,37	6,12	0,25
США	7,34	5,08	2,26
Фінляндія	5,84	5,74	0,10
Франція	5,98	5,61	0,38
Японія	4,63	3,47	1,15

Джерело: Education at a Glance, OECD Indicators 2005 ([//www.oecd.org/edu/eag/2005](http://www.oecd.org/edu/eag/2005)).

Тобто і в ринкових умовах у побудові інтелектуального простору основний тягар держава має взяти на себе, забезпечивши достатнє фінансування освітньо-наукової і проектної діяльності. Відсутність такого забезпечення нерідко є причиною того, що результати наукових досліджень фіксуються лише у формі публікацій без відповідного впровадження у практику. А, як відмічав К. Тімірязев, люди, які займаються наукою, мають дивитись на знання як на довірений їм скарб, що складає власність усього суспільства. І його необхідно збільшувати і віддавати на користь держави, населення, роблячи для майбутніх поколінь те, що попередники робили для нас.

Цьому, на наш погляд, має сприяти залучення до управління освітньо-науковими колективами найбільш сильних, талановитих і досвідчених науковців і менеджерів, які намагаються досягти високої ефективності у своїй діяльності.

Висновки. Таким чином, результати наших досліджень показали, що для забезпечення сталого економічного розвитку, особливо в умовах економіки знань, формування інноваційної моделі соціально-економічного розвитку України традиційної масової вищої освіти недостатньо. Кардинальним вирішенням проблем щодо підвищення ефективності виробництва, формування інноваційної моделі економічного розвитку є формування неперервної професійної освіти, у тому числі за рахунок аспірантури і докторантури, створених як на базі ВНЗ, так і на базі науково-дослідних інститутів.

Список літератури

1. Гарашук О. Соціально-економічні аспекти розвитку вищої освіти в Україні / Автореф. дис. к.е.н. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 19 с.
2. Данилишин Б., Куценко В. Освіта, наука і виробництво у контексті вимог Болонської декларації // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 3. – С. 14-22.
3. Євнух М., Волощук І. Система вищої освіти в контексті європейського освітнього простору: позитивні результати і застереження // Педагогічна газета. – 2006. – №12.
4. Ізюмська В.А. Реалізація державної інноваційної політики в Україні // Економіка і держава. – 2007. – № 12. – С. 58-60.

5. Кроки до суспільства, заснованого на знаннях // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 11. – С. 3-31.

6. Куценко В.І. Соціально-економічна обумовленість розвитку вищої освіти: діагностика та модернізація // Продуктивні сили України. – 2007. – № 1. – С. 15-27.

7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2007. – 351 с.

8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2006/07 навчального року. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2007. – 176 с.

9. Сіренко Н.М. Використання інноваційних можливостей соціально-економічної системи // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 48-52.

KUTCENKO V.I. MODERNIZATION POSTGRADUATE EDUCATION IN A CONTEXT OF EXPANSION OF THE EUROPEAN OPEN INTELLECTUAL SPACE

In work the role of education of personnel potential as the beginning of development of economy reveals. On the basis of the analysis of a modern condition of postgraduate education, detection of the basic lacks inherent in it, will locate ways of modernization of this link of continuous formation at the expense of improvement of its resource maintenance and optimum placing of educational objects in a context of the European intellectual open space.

Keywords: personnel potential, internationalization, diversification higher education, economy of knowledge, intellectual space.

КУЦЕНКО В.І. МОДЕРНИЗАЦІЯ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАСШИРЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО ОТКРЫТОГО ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА.

В работе раскрывается роль образования в формировании кадрового потенциала как основы развития экономики. На основе анализа современного состояния последипломного образования, выявления основных недостатков, присущих ему, обосновываются пути модернизации этого звена непрерывного образования за счет улучшения его ресурсного обеспечения и оптимального размещения образовательных объектов в контексте европейского интеллектуального пространства.

Ключевые слова: кадровый потенциал, интернационализация, диверсификация высшего образования, экономика знаний, интеллектуальное пространство.